

ЛІТНІ НАУКОВІ ШКОЛИ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ САМОСТВЕРДЖЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті літні профільні школи Малої академії наук України розглянуто з позиції їхнього виховного потенціалу в становленні молодої особистості. Особлива увага приділена можливостям самоствердження в літніх школах, виходячи з того, що самоствердження є домінуючою потребою старшого шкільного віку, яка виявляється в утвердженні себе в процесі своєї життєдіяльності і спирається на наявний потенціал особистості.

Ключові слова: літні наукові школи, самоствердження, старшокласник, профільне навчання.

Важливим чинником життя суспільства є активність молоді у ствердженні себе в провідних сферах життєдіяльності людини, у тому числі і в професійній сфері. Саме у цьому випадку молодь стане потужною силою, потенціал якої визначатиме вектор розвитку нашої країни. Усвідомлюючи важливість створення умов, за яких кожна юна особистість могла б вільно розвивати свій потенціал, у сучасній психолого-педагогічній науці і практиці приділяється особлива увага питанням самореалізації, саморозвитку, становлення старшокласників в позашкільних навчальних закладах. Однак, зазначимо, що особливості самоствердження старшокласника є недостатньо дослідженими в умовах літніх наукових шкіл Малої академії наук України (МАН України), які мають потужний виховний потенціал, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Вагомий внесок у вивчення особливостей формування самоствердження зробили такі науковці: К. Альбуханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, В. Сухомлинський та інші. Сучасні концепції особистісного самоствердження розробляють О. Безкоровайна, І. Булах, Д. Леонтьєв, Л. Осьмак, Н. Ситнікова, Н. Цибра та інші вчені. Формування самоствердження старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітніх закладів досліджувалось у межах дисертаційного дослідження І. Станевич.

Значний інтерес науковців до самоствердження засвідчує значущість проблеми його формування. Але ми вважаємо,

що неповністю вивченими залишається специфіка самоствердження старшокласника за профільного навчання. Саме тому *метою* статті є розкриття умов для самоствердження старшокласників в літніх наукових школах Малої академії наук України.

Літні наукові школи є однією з форм організації навчально-виховного процесу в МАН України. У своїй діяльності вони спираються на ряд нормативних документів, зокрема Положення про організацію роботи літніх шкіл для обдарованих дітей. Навчально-виховний процес в літніх школах відбувається в канікулярний період і охоплює оздоровлення учнів, дозвілля та активну навчальну діяльність. Навчальний процес спрямований передусім на пошук нових теоретичних знань та пізнавальних орієнтирів і, по суті, моделює процес наукового пошуку та пошуку нових знань, в основі якого лежить переважно самостійна індивідуальна або колективна дослідницька діяльність учнів, скерована викладачем. Учень, потрапляючи в ситуацію пошукової активності, самостійно порушує проблему, засвоює поняття, пропонує методи її вирішення, виходячи з результатів експерименту. Пошукова діяльність в літніх наукових школах має на меті створення учнем нового продукту, насамперед інтелектуального. Змістовною основою навчання в літніх наукових школах є надпредметна пошукова діяльність – від бачення і постановки проблеми до висунення та перевірки гіпотез, генерації ідей. Психолого-дидактичними засобами реалізації такого підходу є розвиток творчого, критичного мислення, набуття навичок навчально-дослідницької діяльності.

В літніх школах використовують різноманітні форми роботи з учнями: індивідуальні, групові, колективні, заняття наукових секцій, конференції, семінари, практичні роботи в лабораторіях. При цьому організована взаємодія вчителя і учня відбувається не лише традиційно (урок, бесіда, диспут), а й із застосуванням інноваційних, інтерактивних методів (творчі завдання, майстер-класи, тренінги). Принципами реалізації навчального складника є врахування вікових особливостей учнів, індивідуальний підхід, самостійність учня та відповідальність за вибір проблеми дослідження, за його перебіг і результати.

Одним із завдань діяльності літніх наукових шкіл є формування професійних орієнтацій учнівської молоді з метою самовизначення та самореалізації в умовах розвитку сучасного ринку праці. Саме тому літні наукові школи провадять

навчально-виховну діяльність в межах профільного навчання. Профіль навчання – це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів. Профіль навчання визначається з урахуванням інтересів школярів та їхніх батьків, перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді. Профільне навчання передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів; створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується завдяки змінам у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу. Основними завданнями профільного навчання в старшій школі є: створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки; забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення старшокласників, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією; формування загальнокультурної, соціальної, комунікативної, інформаційної, громадянської, технічної, здоров'язбережувальної компетенцій учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності; забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю. При цьому в листі Міністерства освіти і науки України “Про організацію профільного навчання на базі позашкільних навчальних закладів” зазначено, що, реалізуючи інтеграційну діяльність зі створення єдиного інформаційного простору, удосконалюючи систему взаємодії, обмінюючись досвідом, загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади сприяють створенню умов для отримання учнями, вихованцями, слухачами якісного профільного навчання. Особливу цінність набуває накопичений позашкільними навчальнимикладами досвід досягнення педагогічних цілей формування в учнів, вихованців, слухачів соціальної компетенції, готовності до суспільного і професійного самовизначення [5].

На думку О. Мельника, профіль моделює в узагальненій формі майбутні види професійної діяльності. Профільна підготовка відрізняється від загальноосвітньої підготовки конкретнішими професійно орієнтованими характеристиками

мотивів, цілей, засобів і результатів навчальної, продуктивної та творчої діяльності, які є певними вимогами до учня. Профільне навчання постає як середовище для професійного самовизначення учнівської молоді [6, с. 19].

Виходячи з вищезазначеного, можемо стверджувати, що основним цільовими орієнтирам в літніх профільних школах МАН є виховання особистості, здатної до швидкого реагування на зміни у динамічному економічному середовищі, готової самостійно приймати рішення щодо вибору напряму подальшого професійного становлення та вчасно коригувати власні професійні плани для успішної адаптації й інтеграції в нових соціально-економічних умовах. Саме ці умови, на нашу думку, створюють максимальні можливості для пошуку та визначення особистісних і професійних стверджень учня.

Щоб обґрунтувати важливість формування самоствердження старшокласників в літніх профільних школах, проаналізуємо зміст поняття “самоствердження”. Самоствердження найчастіше розкривається через такі поняття, як-то: суспільне визнання, соціальний статус, успіх, упевненість у собі, прагнення до особистісної значущості, престиж, імідж, потреба в досягненнях і домінуванні [1, с. 19]. Зокрема, загальноприйнято, що самоствердження є однією з потреб особистості, яка викликає у неї прагнення проявити себе в процесі своєї життєдіяльності, спирається на наявний потенціал, на основі чого особистість набуває суспільного визнання, упевненості у власних силах і почуття самозадоволення [1; 3; 4]. У тлумачному словнику самоствердження трактується як стійке прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості, що спонукає її до активної діяльності і поведінки [7, с. 315]. Тобто, самоствердження має чітко окреслену орієнтацію на взаємодію з оточуваними, міра якої залежить від визначеності власного “Я” [4].

Дослідники зазначають, що потреба в самоствердженні може бути в нормі або домінуючою. Задовольняється потреба в самоствердженні по-різному: підвищенням дієвої активності і досягненням вагомих результатів у якійсь діяльності або лише імітацією досягнень, коли суб’єкт прагне виявити себе такою людиною, якою хотів би бути, хоча насправді таким не є [7, с. 315]. При цьому характер самоствердження великою мірою визначає соціальну адаптацію і є регулятором поведінки та діяльності особистості [3].

С. Грищенко вважає, що самоствердження є універсальною потребою, яка детермінує успішність особистості в соціалізації та індивідуалізації. Потреба в самоствердженні пов'язана з переживанням своєї цінності, значущості "Я" в тому соціальному контексті, в якому існує людина. Потреби в самоствердженні притаманні індивідуальні способи задоволення, які обумовлені відмінностями в рівні етично-вольового розвитку, життєвих пріоритетах, ставленні до світу, що визначають перевагу життєвих стратегій. Стратегії самоствердження поділяються на деструктивні і конструктивні. Конструктивне самоствердження ґрунтується на потребі в особистісній самореалізації та переживанні соціальної значущості своєї особи. Характер самоствердження великою мірою визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором її поведінки і діяльності. Деструктивні стратегії особливо небезпечні в юнацькому віці, що пов'язано з негативними поведінковими проявами, втраченою правильною життєвою орієнтацією, сенсу життя. Готовність до конструктивного самоствердження визначається як активно-дієвий стан мобілізації комплексу особистісних утворень: етичного самоставлення, соціальних умінь, екзистенційних здібностей [3]. Самоствердження є складно організованою психологічною системою, що охоплює інтеріоризовані в процесі соціалізації прагнення, моральні цінності, конативні стереотипи. Така активізація відображає процес становлення самоствердження особистості в усіх видах її діяльності та водночас виступає у взаємозв'язку з рівнем домагань, самооцінкою, самоповагою та, зрештою, з вибором форм утвердження власного "Я" в соціумі.

Самоствердження, на думку Д. Леонтьєва, пов'язане з прагненням отримати суспільне визнання з боку інших, реалізуватися таким чином, щоб скористатися ефектом цієї самореалізації. Воно може виступати у формі квазісамореалізації в творчості, в особистісному спілкуванні, в соціально-перетворювальній діяльності, в материнстві. Основою самоствердження є спрямованість індивіда на задоволення найбільш значущих фундаментальних потреб, серед яких провідною є потреба в діяльності, яка б давала можливість реалізувати своє "Я".

Слід зазначити, що попри вивчення самоствердження в контексті суб'єктно-діяльнісного, гуманістичного підходів, найчастіше розглядається результативний (зовнішній) його бік, через потребу успіху, соціального визнання, статусу тощо.

Однак внутрішній аспект самоствердження часто залишається поза увагою дослідників. Мабуть тому О. Безкоровайна підкреслює, що самоствердження виступає готовністю до активних позитивних дій, ствердження себе поза своєю самістю для потреби інших. Утвердження може стати самоствердженням лише за умови віддачі себе, своєї “самості”, своїх індивідуальних можливостей на благо інших [1, с. 19].

Центральним компонентом готовності до конструктивного самоствердження є самоставлення. Підтвердження цьому знаходимо у працях І. Бежа, який зазначає, що особистість сучасного підлітка утверджує себе в соціальному просторі як самоцінність, котра може реалізуватися в діапазоні емпатії чи псевдоемпатії до переживань інших, почуття відповідальності чи безвідповідальності, тенденцій до агресії чи співробітництва, авторитарного домінування чи діалогу у взаєминах, егоїстичних чи альтруїстичних тенденцій у спонуках та поведінці [2].

Отже, самоствердження – це насамперед складний внутрішній процес утвердження власного “Я”, який здійснюється завдяки самопізнанню, самоставленню і самоусвідомленню. Однак самоствердження може відбуватися і як негативне явище за рахунок використання інших людей, їх приниження. Спосіб самоствердження залежить від характеру домагань особистості, її цінностей, реальних можливостей і наявних здібностей.

Особливого значення самоствердження набуває в підлітковому віці. Сутність самоствердження підлітка (Л. Божович, І. Булах, І. Дубровіна, Л. Осьмак) пов’язана з відчуттям своєї “самості” (унікальності) та відокремленості від інших; із прагненням до рольового самовизначення; із потребою бути самоцінним, визнаним, вільним; показати себе, стати предметом уваги інших; відстояти власну гідність, досягнути переваг, мати владу над собою, набути впевненості в собі і стати авторитетом для інших. На процес самоствердження підлітка дуже впливає його самооцінка. Але в період дорослішання самооцінка має нестійкий характер. Вона формується під впливом думок оточуючих та уявлення підлітка про самого себе. О. Жизномирська, досліджуючи особливості форм самоствердження у молодших та старших підлітків, зазначає, що в підлітковому віці потреба у самоствердженні викликана переважно зовнішнім впливом і пов’язана з необхідністю відповідати зовнішнім вимогам, схвалюваним дорослими. При цьому підлітки часто

самостверджуються за допомогою зовнішнього вигляду, з метою одержати визнання. Старші підлітки в процесі самоствердження намагаються більше себе випробувувати, відстояти себе, довести свою правоту, незалежність в думках та діях [4].

Особливо гостро проблема самоствердження постає перед старшокласниками у зв'язку з необхідністю вибору й утвердження себе в певній професійній сфері. Старший шкільний вік є найбільш сенситивним для вирішення завдань, котрі пов'язані із самоствердженням особистості, адже в цьому віці актуальною стає потреба зайняти певну позицію (І. Бех, Л. Божович, І. Кон). Ранній юнацький вік, зазначає О. Безкоровайна, є найсприятливішим для формування позиції самоствердження – специфічного свідомого ставлення до різних сторін дійсності: до предметного світу і свого місця в ньому, до людей і свого становища серед них; до себе і своєї людської унікальності [1, с. 11]. Л. Сердюк вважає, що в юнацькому віці велику роль відіграє самовираження, як активна діяльність людини з максимальним використанням і розвитком всіх її задатків. Самовираження нерозривно пов'язане із самоствердженням і саморозкриттям. Головною умовою самовираження є безперервний рух до мети, тобто наявність перспективи зростання особистості. Однією з форм самовираження є професійне самовизначення.

Засоби самоствердження можуть бути різними, саме тому якість і цінність освіти повинні визначатися тими можливостями, які вона надає учням для їх особистого самоствердження [1]. Виходячи з того, що сутність самоствердження особистості закладається в шкільні роки, сучасний навчально-виховний процес має забезпечити учневі досвід переживання ситуацій виявлення його “Я”, навчити адекватних методів самовиявлення і самовтілення, спонукати до саморозвитку. Саме у виховному завданні, наголошує Н. Мойсеюк, як одиниці виховного процесу, здійснюється самореалізація і самоствердження особистості. Отже, однією з місій педагогів є виховання самоствердження особистості як передумови її майбутньої життєвої і професійної самореалізації. В. Сухомлинський зазначав, що духовний розвиток школяра залежить від глибини його самоствердження в усіх видах діяльності і ставлень в колективі, в інтелектуальному житті, праці, у формуванні моральної переконаності. Діяльність підлітків має

дуже велике значення в моральному розвитку і самостверженні особистості, наголошував педагог.

Будь-якій людині притаманна потреба стверджуватися в тій чи іншій діяльності, прагнення домагатися успіху. Самоствердження особистості – складний процес, котрий пронизує всю її діяльність і сприяє досягненню поставлених цілей самовдосконалення [1, с. 129]. Саме ця характеристика самоствердження дає підстави для обґрунтування необхідності цілеспрямованого впливу на вихованців з метою формування у них самоствердження.

Позашкільна діяльність старшокласників виступає одним із механізмів, який сприяє розгортанню виховного процесу, в якому основними суб'єктами є самі вихованці. Реалізуючи інтеграційну діяльність з формування єдиного інформаційного простору, удосконалюючи систему взаємодії, обмінюючись досвідом, загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади сприяють створенню умов для отримання учнями, вихованцями, слухачами якісного профільного навчання. Особливої цінності набуває накопичений позашкільними навчальними закладами досвід досягнення педагогічних цілей формування в учнів, вихованців, слухачів соціальної компетенції, готовності до суспільного і професійного самовизначення.

Літні профільні школи поєднують в собі різні форми діяльності учнів: навчальна діяльність, реальна практична діяльність, відпочинок, дозвілля, оздоровлення. Це дає дітям можливість проявити себе, досягти певного рівня реалізації особистісного “Я”. Завдяки залученню до навчально-виховного процесу обдарованої молоді, а також досвідчених висококваліфікованих педагогів, викладачів вищих навчальних закладів, науковців, відомих громадських і культурних діячів, – створюється особливе культурно-інтелектуальне середовище, в якому цінується: інтелектуальний потенціал, ерудованість, прагнення до самовдосконалення, взаємодопомога, співпраця. У таких умовах особистість здобуває досвіду взаємодії індивідуального і суспільного. А це, своєю чергою, впливає на процес формування самоствердження, як утвердження своєї людської унікальності, неповторної сутності. Літні наукові школи дають змогу набути досвіду не лише зовнішнього самоствердження (успіх, соціальне визнання, статус тощо), а й з внутрішнім самоусвідомленням та ціннісним ставленням до

власного “Я”, що актуалізує нові рівні відкриття самого себе та піднімає особистість до осмисленого переживання себе, власних дій та вчинків. Тобто, активність вихованця спрямована на формування власної особистості, перетворює його на співучасника процесу виховання, його суб’єкта, робить союзником у досягненні виховної мети. Учні, які навчалися в літніх школах, повертаються додому з неоцінним досвідом, який допомагає їм у соціально-професійній та особистісній самореалізації.

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок, що пошук сфер власного утвердження є позитивним явищем в саморозвитку особистості, який набуває особливої значущості у старшому шкільному віці. Самоствердження в діяльності дає змогу розкрити власний потенціал та досягти при цьому певного соціального статусу. Процес самоствердження чинить значний вплив на особистісне зростання та самовизначення молодшої людини в соціальному просторі. Отже, самоствердження відіграє значну роль в соціалізації та професіоналізації особистості, адже воно є складником саморозвитку. Однак суто шкільна діяльність старшокласника часто звужує поле його самореалізації, не забезпечує достатніх умов для виявлення себе, утвердження своєї індивідуальності, повного розкриття свого потенціалу. Саме тому в сучасних умовах зростає роль тих форм позашкільної освіти, які надають можливості для соціального та професійного самовизначення і становлення творчої, компетентної особистості.

Література

1. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : монографія / О. В. Безкоровайна. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2009. – 470 с.
2. Бех І. Д. Особистість в духовному розвитку : навч. посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
3. Грищенко С. Проблема самоствердження студентів педагогічного університету / С. Грищенко // Педагогіка і психологія профільної освіти. – 2011. – № 2. – С. 134–142.
4. Жизномірська О. Я. Особливості формування самоствердження у молодших та старших підлітків / О. Я. Жизномірська // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2011. – Вип. 12. – С. 403–410.

5. Ковбасенко Л. І. Концептуальні засади діяльності та розвитку Малої академії наук України / Л. І. Ковбасенко, С. О. Ліхота, І. М. Шевченко ; [під ред. О. В. Лісового]. – К. : Педагогіка, 2012. – 84 с.
6. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : наук.-метод. посіб. / [О. В. Мельник, І. Л. Уличний ; за ред. О. В. Мельника]. – К., 2008. – 120 с.
7. Педагогічна енциклопедія / [автор упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 315 с.

Т. В. Пещерина

Летние научные школы Малой академии наук Украины как среда самоутверждения старшеклассников

Национальный центр “Малая академия наук Украины”
(38/44 ул. Дегтяревская, Киев, Украина)

В статье летние профильные школы Малой академии наук Украины рассматриваются с позиции их воспитательного потенциала в становлении юной личности. Особое внимание уделено возможностям самоутверждения в летних школах, исходя из того, что самоутверждение является доминирующей потребностью старшего школьного возраста, которая проявляется в утверждении себя в процессе своей жизнедеятельности и опирается на имеющийся потенциал личности

Ключевые слова: летние научные школы, самоутверждение, старшеклассник, профильное обучение.

T. V. Peshcherina

Summer Schools of the Minor Academy of Sciences of Ukraine as an Environment of Senior Students' Self-Affirmation

The National Center “Minor Academy of Sciences of Ukraine”
(38/44 Dehtiarivska Str., Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the problem of forming self-affirmation in high school students. To this end, the author presents a psycho-pedagogical concept of self-analysis and considers self-affirmation as the dominant need of high school age, which manifests itself in establishing oneself in the course of one's life and is built on the existing potential of the individual.

Means of self-affirmation are different, so the quality and the value of education should be determined by the opportunities that it presents to

students for their personal and professional affirmation. Summer schools of the Minor Academy of Sciences of Ukraine have the best possibilities to create conditions for self-affirmation of seniors in activities, attitudes, behavior etc. In their work, they harmoniously combine academic, practical, creative activity of students, leisure and recreation. In such circumstances, a person can significantly expand the boundaries of the self and establish oneself as an active subject of society.

Keywords: summer research schools, self-affirmation, high school student, specialized education.

References

1. Bezkorovaina, O. V. (2009). *Vykhovannia kultury osobystisnoho samostverdzhennia v ranniomu yunatskomu vitsi* [Educating culture of personal self-affirmation in early adolescence]. Rivne: RDGU, vydavets Oleh Zen.
2. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist v dukhovnomu rozvytku* [Personality in the spiritual development]. Kyiv: Akademvydav.
3. Hryshchenko, S. (2011). Problema samostverdzhennia studentiv pedahohichnoho universytetu [The problem of self-affirmation of pedagogical university students]. *Pedahohika i psykholohiia profilnoi osvity* [Pedagogy and Psychology of Spacialized Education], 2, 134-142.
4. Zhyznomirska, O. Ya. (2011) Osoblyvosti formuvannia samostverdzhennia u molodshykh ta starshykh pidlitkiv [Peculiarities of self-formation in younger and older adolescents]. *Problemy suchasnoi psykholohii: Vol. 12* (pp. 403-410). Kyiv.
5. Kovbasenko, L. I., Likhota, I. M. & I. M. Shevchenko. (2012). *Kontseptualni zasady diialnosti ta rozvytku Maloi akademii nauk Ukrainy* [Conceptual foundations and development of the Minor Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv: Pedahohika.
6. Melnyk, O. V. & Ulychnyi, I. L. (2008). *Proforiientatsiina robota zi shkoliaramy v umovakh profilnoho navchannia* [Vocational guidance work with students in the conditions of specialized training]. Kyiv.
7. Stepanov, O. M. (Ed.). (2006). *Pedahohichna entsyklopediia* [Educational encyclopedia]. Kyiv.